

Пряміцин В. Ю.,

*викладач кафедри публічного права факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Мельник В. В.,

*студент факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

АСПЕКТИ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ ВИЩОЇ МІРИ ПОКАРАННЯ

ASPECTS OF LEGAL BASE FOR THE USE OF CAPITAL PUNISHMENT

У статті проведено аналіз правових аспектів застосування смертної кари в Україні та світі. Визначено протилежний підхід до застосування смертної кари у країнах Європейського Союзу та США, яка характеризується найбільшим розвитком економіки та демократії. Наведено приклади існування смертної кари як правової норми у клерикальних і тоталітарних державах. Зокрема детально висвітлені аспекти смертної кари в Білорусі, Росії, Китаї та США. Приведено зразки злочинів, за які передбачена смертна кара, та способи її виконання в цих країнах, статистичні дані по кількості смертних вироків і суми на утримання одного довічно ув'язненого.

Досліджено історію смертної кари в Україні від часів Київської Русі і до наших днів. Вказано, що скасування в Україні смертної кари відповідає вимогам Ради Європи, проте звернено увагу на три основні причини можливого відновлення смертної кари: 1) засуджені до довічного позбавлення волі стверджують, що смертна кара стримувала б від жорстоких злочинів; 2) психологи довели, що людина втрачає здатність тверезо оцінювати ситуацію через кілька років ув'язнення (10 років і більше) і стає «овочем»; 3) нині Україна витрачає чималі кошти на утримання ув'язнених, які надходять із податків громадян, у тому числі й тих, чиї рідні стали жертвами довічно засуджених. Отже, крім страждань, вони ще й змушені утримувати бивця близької людини.

Інший табір противників смертної кари наводить інші аргументи: 1) можливість судової помилки при винесенні вироку; 2) смертна кара суперечить основному праву людини – праву на життя; 3) економічна сторона (стратити дешевше, ніж утримувати) – це аморально. Незважаючи на те, що право на життя – безумовний складник цивілізованого суспільства, існує низка країн із різним рівнем економічного розвитку, в яких найвища міра покарання узаконена. Що стосується України, то питання смертної кари потребує додаткової уваги та вивчення, особливо щодо злочинів під час військового протистояння та бойових дій.

Ключові слова: смертна кара, довічне ув'язнення, найвища міра покарання, злочин, кримінальне покарання.

There is analysis in this article about the legal aspects of the use of the death penalty in Ukraine and all over the world. The opposite approach to the use of the death penalty is determined in the countries of the European Union and the USA, which are marked by the greatest development of economy and democracy. Examples of existence of the death penalty as a rule of law in clerical and totalitarian states are given. In particular, aspects of the death penalty in Belarus, Russia, China and the United States are appropriately highlighted. There are presented the crimes for which the death penalty is envisaged and the ways in which they are executed in these countries, statistics on the number of death sentences and the amount of detention for one life prisoner.

The history of the death penalty in Ukraine from the time of “Kyivska Rus” to the present day is already investigated. It has been stated that the abolition of the death penalty in Ukraine is in line with the requirements of the Council of Europe, but three main reasons for the possible resumption of the death penalty have been pointed out: 1) people sentenced to life imprisonment claim that the death penalty would deter horrific crimes; 2) psychologists have shown that a person loses the ability to soberly assess the situation after several years of imprisonment (10 years or more) and becomes a “vegetable”; 3) Ukraine spends a considerable amount of money on the maintenance of prisoners coming from the taxes of citizens, including those whose relatives were victims of life sentences.

So besides suffering, they are also forced to hold on the killer of a loved one. Another side – the opponents of the death penalty give other arguments: 1) the possibility of a judicial mistake at sentencing; 2) the death penalty contravenes the fundamental human right – the right to life; 3) the economic side (to execute is cheaper than keep them) it's immoral. Despite the fact that the right to life is an absolute component of a civilized society, there are a number of countries with different levels of economic development in which the highest penalty is legalized. As for Ukraine, the issue of the death penalty needs further attention and study, especially on war crimes and actions.

Key words: death penalty, trust in extension, the highest sentence, crime, criminal punishment.

Постановка проблеми. Більшість міжнародних конвенцій декларують невід'ємне право людини на життя. Однак вся історія людства пов'язана з ігноруванням цього права. Найгірше те, що смертна кара здебільшого використовувалася різного роду правлячими режимами для утвердження своїх догм, влади чи фальшивих постулатів. Історична неоднозначність підходів до смертної кари привертає увагу і визначає актуальність цього дослідження.

Тема смертної кари досить дискусійна та багатогранна. Вона має безліч аспектів юридичного, соціального, релігійного, політичного, економічного та іншого характеру. Виникає багато питань щодо правильності та гуманності смертної кари, тому що кожна зі сторін має свої погляди та аргументи з цього приводу. Така проблема досить актуальна, зважаючи на події останніх років, які є чудовим підґрунтям для поглиблення криміналізації суспільства. Крім того,

на Сході України та в Криму масово відбуваються порушення прав людини, на що боляче реагує громадськість. Саме за таких умов відроджується ідея щодо повернення смертної кари до Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [1].

Так, 17 серпня 2014 року терористи самопроголошеної «Донецької народної республіки» «узаконили» на території Донеччини так звані військові суди та смертну кару. За основу «кодексу» взяли нормативну базу Російської Федерації. Смертну кару вони назвали «не помстою, а вищим ступенем соціального захисту». Зазначається, що такого роду покарання за особливо тяжкі злочини передбачені в так званому «кримінальному кодексі» [2, с. 63].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання смертної кари досліджували такі відомі вчені як С. Алексєєв, Б. Кістяківський, П. Боборикін, С. Бородин, В. Розанов, М. Владімірський-Буданов, М. Таганцев, із сучасників – С. Келіна, І. Бойко та інші. Серед зарубіжних вчених значний внесок у вивчення проблеми смертної кари внесли К. Міхара, Р. Худ, К. Філд.

Метою роботи є аналіз історичного й юридичного аспектів смертної кари, спроба науково спрогнозувати можливість відновлення смертної кари в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Соціологи компанії «Research & Branding Group» провели дослідження, згідно якого визначили, що [3]:

- 48% українців виступають за повернення смертної кари;
- 7% опитаних вважають страту способом оздоровлення суспільства та зміцнення моралі;
- 23% стверджують, що смертним вироком можна налякати тих, хто має намір вчинити злочин;
- 18% переконані, що саме так можна відновити справедливість.

З наведеної статистики вбачається, що найбільша частка українців проголосували за повернення смертної кари.

Втім повернути смертну кару в Україні, незважаючи на постійні розмови, найближчим часом навряд чи вдасться. Соціологи вказують на гуманізацію настроїв населення. У дослідженні, проведеному фондом «Демократичні засади» в серпні 2016 року, наголошено, що якщо у 1991 році 58% населення вважали смертну кару необхідною, то в 2016 цю ідею підтримує лише 37%. А петицію за введення смертної кари щодо злочинуватих чиновників на сайті Президента підтримали трохи більше 400 осіб [1].

Однак Конституція України в ст. 3 проголошує життя людини найвищою соціальною цінністю. Також ст. 27 закріплює право на життя, гарантуючи заборону свавільного позбавлення життя та встановлюючи обов'язок держави захищати життя людини. Право на життя є необхідною умовою реалізації інших прав і свобод. У цьому аспекті право на життя має абсолютний характер. Саме тому положення про право на життя закріплено в усіх найважливіших міжнародно-правових актах із прав людини. Основною проблемою регулювання відносин, пов'язаних

із правом на життя, є неоднозначність підходів до визначення його виникнення [4].

Якщо звернутися до історії України, то перша «страта» (як смертна кара) згадується ще в 996 році. Більшість дослідників пов'язує це з хрещенням Київської Русі Володимиром Великим. Християнська церква намагалася викоренити кровну помсту як спадок язичництва, а для цього їй потрібна була нова альтернатива – страта. Не можна стверджувати, що це їй вдалося відразу, адже навіть у 996 році смертна кара застосовувалася лише за грабіж на торгових шляхах. В Уставі Ярослава Мудрого 1016 року була санкціонована кровна помста у систему звичаєвого права як спроба примирення старих звичаїв із ранньофеодальним ладом. Кровна помста була заборонена лише під час правління синів Ярослава Мудрого. У 1397 році у Двінській грамоті остаточно законодавчо закріплено страту як покарання за злочини. Це відбулося за часів існування Московського князівства і повністю замінило застарілу «Руську Правду» Ярослава Мудрого [5].

Смертну кару на території України застосовували у Литовський період. Юридично вона була закріплена в «Судебнику» Казимира IV Ягелончика 1468 року та «Статуті Литовському» 1529 року. Встановлена така міра покарання була й в акті «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1734 року. У козацький період її призначали за найтяжчі злочини. Військовими артикулами Петра I смертна кара встановлювалася за 123 злочини. В Росії цариця Єлизавета Петрівна призупинила виконання цього виду покарання, але не скасувала його остаточно [6, с. 32].

Після Другої світової розвинені країни почали відмовлятися від смертних вироків із двох причин: такий спосіб покарання не гуманний; процес винесення вироку і його виконання – дорога і тривала процедура. Так, в США на одного довічно ув'язненого держава витрачає 740 тисяч доларів, на смертну кару витрачають більше мільйона. Кошти необхідні не лише на кулі чи смертельну ін'єкцію, а й на адвокатів, суди, апеляції та утримання в'язня. Проте досі залишається немала частина країн, де смертна карта ще застосовується. Так, у Китаї смертний вирок призначають за насильницьке вбивство, в Індії позбавляють життя за згвалтування дитини, в Ірані – за наркотики, зраду релігії, навіть за нетрадиційну орієнтацію.

Смертну кару нині не застосовують 106 країн. Останні, хто від неї відмовився, – Монголія, Гватемала і Гвінея. Ще 36 країн використовують її лише у надзвичайно тяжких злочинах. Але є 53 держави, де смертна кара – це те ж, що й довічне ув'язнення: Японія, Кувейт, Іран, Ірак та Лівія. Серед країн Європи смертну кару використовують у Білорусі, в країнах Америки – у США.

Білорусь – єдина держава з колишніх республік СРСР та Європи, в якій діє смертна кара. При ухваленні першої Конституції в Білорусі (1994 рік) депутати не наважилися прибрати пункт про смертну кару, лише у 1995 році в Білорусі з'явилося позитивне ув'язнення. Ще через рік Лукашенко провів референдум, за результатами якого понад

80% опитаних висловилися проти відміни смертної кари. В Білорусі смертна кара проводиться без розголосу, офіційних даних немає. Часто розстріл відбувається до розгляду апеляції. Комітет із прав людини ООН часто наголошує про порушення владою Білорусі прав людини під час виконання смертного вироку. Також родичам не повідомляють, де й коли засудженого було страчено, тіло їм не видають, розстріляних ховають таємно. На всі звинувачення цивілізованого світу і правозахисників влада держави заявляє, що смертна кара – це вибір самих білорусів. Хоча Конституцією передбачено, що президент одним указом може скасувати цей вид покарання [7]. Офіційних даних про кількість приведених до виконання смертних вироків немає, однак за результатами Amnesty International із часу здобуття Білорусією незалежності (1991 рік) у державі стратили близько 400 людей [8].

Що стосується Сполучених Штатів Америки – країни, яка є зразком для всього світу, то смертна кара тут застосовується у 38 штатах. У 2018 році було страчено 25 людей. Причину позбавлення життя кожен штат ухвалює окремо [9]. Буденністю смертна кара залишається у багатьох східних країнах. Афганістан, Іран, Ірак досить часто застосовують цей вид покарання, а в Саудівській Аравії навіть зараз страчують за допомогою відсічення голови. Тут нерідко відбувається самоуправство, за яке ніхто не несе відповідальності. Щороку кожна із цих держав позбавляє життя від сотні до 500 людей. Публічні страти застосовують за наркотики, неправильні життєві погляди чи нетрадиційну сексуальну орієнтацію. Смертна кара також звична річ у африканських і середньоазійських державах. Є країни, в яких вирок приводять у дію за допомогою повішення. Так карають у Малайзії, Японії, Сінгапурі. У Південно-Східній Азії в'язню можуть призначити смертний вирок за зберігання наркотиків [10].

Світовим лідером за кількістю страчених ув'язнених є Китай. Засудженим вирок у виконання приводиться через розстріл або введення смертельної ін'єкції. Смертний вирок тут можна отримати за зберігання наркотиків, за нетверезий стан під час аварії зі смертельним наслідком та інше [9]. Влада Китаю, незважаючи на часте винесення цього вироку, прагне зменшити кількість страт. У рамках боротьби з корупцією влада КНР визначила мінімальний розмір хабара, за який можуть стратити. Нове рішення спільно ухвалили Верховний народний суд і Верховна народна прокуратура. Смертна кара буде застосовуватися до чиновників згідно з новим правилом, які отримали хабар на суму від 3 млн юанів, що становить близько 463 тисяч доларів [7]. З 2006 року тільки Верховний народний суд КНР затверджує вищу міру покарання. З 2011 року смертну кару відмінили за економічні злочини. Неосудними до смертної кари є люди, старші 75 років, вагітні жінки та підлітки [10]. За наявності пом'якшувальних обставин найвища міра покарання може бути винесена умовно (для тих, хто вів співпрацю зі слідством).

Рада Європи підписала Протокол № 6 (28 квітня 1983 року) до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари. Стаття 1 цього Протоколу проголошувала: «Смертна кара має бути скасована. Ніхто не може бути засуджений до цього покарання або страчений». Однак у ст. 2 Протоколу державам-учасникам було дозволено застосування смертної кари за злочини, вчинені під час війни або в умовах, коли загрожує її наближення. На момент укладення Протоколу його підписали представники 13 країн із 21, що на той час входили до Ради Європи [11].

Що стосується України, то смертна кара дісталася їй у спадок від СРСР разом із Кримінальним кодексом 1961 року. До 1995 року Україна була однією з перших у світі за кількістю смертних вироків. У 1994 році винесли 143 смертних вироків і розстріляли 60 осіб. За 6 місяців 1995 року 74 осіб засудили до смерті. Скільки людей стратили – невідомо. За апеляцією скасували 25 вироків, 20 осіб помилювали. За 6 місяців 1996 року до виконання привели ще 85 смертних вироків [12]. Хоча Україна взяла курс на Європу, який передбачав скасування смертної кари, відразу після здобуття незалежності це зробити не вдалося. Рішення про скасування було прийнято в 1992 року, а вступаючи до Ради Європи у 1995 році, Україна ввела мораторій на смертну кару [13, с. 31–33]. Проте процедуру було виконано з порушеннями, мораторій на розстріли злочинців фактично запрацював лише в 1997 році, і з того часу в Україні ніколи нікого не страчували.

У цьому контексті рішенням Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року визнано, що смертна кара суперечить ст. 28 Основного Закону України. Україна 28 листопада 2002 року ратифікувала Протокол № 13 Європейської конвенції про захист прав людини, яким забороняється застосування смертної кари за будь-яких обставин. Згідно з цим положенням застосування смертної кари в Україні стало неможливим. Тому ст. 64 ККУ передбачає за скоєння особливо тяжких злочинів покарання у вигляді довічного ув'язнення. Для того, щоб не зробити помилку у вирішенні такого важливого питання як поновлення смертної кари за такі особливо тяжкі злочини як умисне вбивство двох чи більше осіб; заручників; вчинене на замовлення; вчинене з особливою жорстокістю; малолітньої дитини або жінки, яка перебувала в стані вагітності; особою, раніше засудженою за такий злочин; а також терористичний акт (передбачені ст. 12., ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 258, ст.ст. 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ч. 1 ст. 442, ст. 443 ККУ), який призвів до загибелі людей, було б доцільно провести всеукраїнський референдум і запитати суспільство про доцільність відновлення смертної кари, тобто криміналізації окремих частин ст.ст. 115, 258, 438 ККУ. Це значною мірою сприяло б зняттю напруги в суспільстві та відповідало б національним інтересам України у боротьбі з особливо тяжкими злочинами [13].

У Розділі II п. 21 Кримінально-виконавчого кодексу України йдеться про те, що засуджені до довічного

позбавлення волі мають можливість після фактичного відбуття не менше 20 років покарання подати клопотання до Президента України про помилування. У разі помилування визначене засудженому покарання замінюється позбавленням волі на певний строк, але не менше 25 років. Таким чином, на думку багатьох правників, злочинці не відбудуть повної міри покарання, яка могла б зрівнятися із позбавленням життя [15, с. 252].

У світі з кожним роком спостерігається тенденція до скорочення застосування і повної відмови від смертної кари. За даними “Amnesty international” в 2015 році у світі було страчено 1634 людини в 25 країнах (це рекордна кількість виконання смертних вироків із 1989 року) [10].

Багато громадян України ставлять під сумнів справедливість скасування смертної кари, тому що заміна її на довічне позбавлення волі не відповідає тяжкості вчиненого злочину. Позбавлення людини життя не може зрівнятися із будь-яким іншим злочином. Також відсутність у ККУ смертної кари знижує запобіжну функцію покарання, а саме уникнення вчинення нових злочинів.

Соціальні дослідження вказують на такі причини відновлення смертної кари [16]:

- 1) це захист суспільства від найнебезпечніших злочинців;
- 2) економія державних коштів на утримання ув'язнених;
- 3) смертна кара – це потужний стримуючий фактор для злочинців.

Противники смертної кари наводять інші аргументи [17]:

1. Можливість судової помилки.
2. Смертна кара суперечить праву людини на життя.
3. Економічна сторона (стратити дешевше, ніж утримувати) – аморальна.

Водночас є й інші аргументи за повернення смертної кари в Україні:

1) засуджені до довічного позбавлення волі стверджують, що смертна кара стримувала б від жахливих злочинів;

2) психологи довели, що людина втрачає здатність тверезо оцінювати ситуацію через кілька років ув'язнення (10 років і більше) і стає «овочем»;

3) нині Україна витрачає чималі кошти на утримання ув'язнених, які надходять із податків громадян, у тому числі й тих, чиї рідні стали жертвами довічно засуджених. Отже, крім страждань, вони ще й змушені утримувати вбивцю близької людини [18, с. 53].

Проте відновлення смертної кари в Україні є не можливим, тому що в Рішенні Конституційного Суду України (29 грудня 1999 року) регламентовано, що позбавлення людини життя державою через смертну кару навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням безумовного права людини на життя, що не відповідає Основному Закону України. Саме тому і було відхилено законопроект, за яким ККУ доповнювався статтею, яка передбачала смертну кару як вид покарання за тяжкі й особливо тяжкі злочини [3, с. 64].

Висновки. Право на життя – безумовний складник цивілізованого суспільства, тому запропоновано варіант заміни смертної кари іншим видом покарання з точки зору міжнародного права шляхом ратифікації «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» тими країнами, де смертна кара ще існує. Проте в умовах воєнних дій на території України варто було б запропонувати проведення всеукраїнського референдуму щодо встановлення смертної кари за скоєння злочинів проти життя в умовах війни. Тим паче, що посилення кримінальної відповідальності щодо військових злочинців, які знищують населення України, могло б допомогти завершити військові дії на Сході нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Якушев В. Нам потрібна смертна кара. URL: <http://gazeta.lviv.ua/2013/02/22/nam-potrnbna-smertna-kara/>.
2. Права людини в Україні – 2014. Доповідь правозахисних організацій / За ред.: О.А. Мартиненка, Є.Ю. Захарова / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 340 с. URL: <https://helsinki.org.ua/files/docs/1431611652.pdf>.
3. Карпенко М.І. Смертна кара: бути чи не бути? Юридична наука № 5. 2013. С. 63–69. URL: file:///C:/Users/Владимир/Desktop/Смертна%20кара/jnn_2013_5_9.pdf.
4. Кожан В. Окремі аспекти реалізації права на життя. Національний юридичний журнал: теорія та практика. № 6. 2015. С. 33–37. URL: <http://www.jurnaljuridic.in.ua/archive/2015/6/7.pdf>.
5. Пономаренко К. 17 років без смертної кари в Україні. URL: <http://ridna.ua/2017/02/17-rokiv-bez-smertnoji-kary-v-ukrajini/>.
6. Гривняк Л.Ю. Вища міра покарання: історико-правове дослідження : монографія. К. : Атіка, 2011. 164 с.
7. Китай визначив розмір хабара, за який передбачено смертну кару. URL: https://24tv.ua/kitay_viznachiv_rozmir_habara_za_yakiy_perebacheno_smertnu_kar_u_n678065.
8. Інформація з сайту правозахисного центру Вясна (Білорусь). URL: <http://spring96.org/>.
9. За які злочини засуджують до смертної кари у різних країнах світу. URL: <https://tsn.ua/svit/smertelna-in-yekciya-rozstril-ta-povishennya-de-ta-chomu-dosi-strachuyut-lyudey-1325481.html>.
10. А. Сукач. У яких країнах досі застосовують смертну кару: вражаючі факти. 24 Канал, 2017. URL: <https://expres.online/archive/news/2017/10/10/266179-krayinah-dosi-zastosovuyut-smertnu-karu-vrazhayuchi-fakty>.
11. Council of Europe 144 Protocol 6 to the protection of human rights and fundamental freedoms concerning the abolition of death penalty. Strasbourg, 1983, 28 IV.
12. Діденко А. Право на справедливий суд. Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. 08.2018. URL: khpg.org/index.php?id=1535547823.
13. Матеріали VII міжвузівської студентської наукової конференції «Кримінальне право, кримінологія та кримінальний процес: історія, тенденції, проблеми», 18 грудня 2012 р., м. Дніпропетровськ. Д. : ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2012. 166 с.

14. Погляд майбутнього слідчого на смертну кару в Україні та світі. URL: <file:///C:/Users/Владимир/Desktop/Смертна%20кара/Матвиенко-Євгенія-Ігорівна.pdf>.
15. Бурлачук Л.В., Омельчук Л.В. Перспективи запровадження смертної кари в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 6. С. 250–253. URL: http://www.pap.in.ua/6_2014/77.pdf.
16. Смертна кара в Україні: «За» і «Проти» щодо вищої міри покарання. URL: <http://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20170313-smertna-kara-v-ukrayini-za-i-proti/>.
17. Відкрите звернення з приводу пропозицій повернення кари смертю в Україну. Сайт УГСПЛ. URL: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1208587531>.
18. Костюк С. Смертна кара. Віче, 2010. № 9. С. 52–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_9_27.